

Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Eğitim Destek Geleneği: Şark Medreselerinde Tayin/Râtıb Sistemi

Ahmet Özalp

<https://orcid.org/0000-0002-6514-019X>

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye

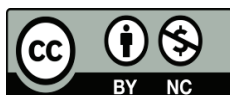
<https://ror.org/01fcvkv23>

ahmetozalp@sirnak.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Atıf Bilgisi: Özalp, Ahmet. "Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Eğitim Destek Geleneği: Şark Medreselerinde Tayin/Râtıb Sistemi". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (Mart 2025), 1-23. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1620079 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	14 Ocak 2025
Kabul Tarihi:	15 Mart 2025
Yayın Tarihi:	28 Mart 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Bilgiye yüklenen kutsallık sebebiyle eğitim faaliyetleri İslam tarihi boyunca çeşitli sosyal yardımlarla desteklenmiştir. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yoğunlaşan Şark Medreseleri de genellikle resmi bir vakıf sistemine bağlı olmaksızın halkın doğrudan desteğiyle ayakta kalmıştır. *Tayin/râtıb sistemi* bu desteğin en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. Bu sistem gönüllü ailelerin sırayla veya düzenli olarak medrese öğrencilerine yemek sağladığı bir sosyal dayanışma örneğidir. Uygulandığı süre boyunca ilim ehli ile toplum arasındaki bağları güçlendiren bu sistem sayesinde talebelerin temel ihtiyaçları karşılanmış ve böylece medresedeki eğitimin sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Yanı sıra söz konusu gelenek; bilgiyi halka ulaştırmanın en önemli aygıtlarından biri olmuş, dolayısıyla toplumun dini bilgiye ulaşımını da kolaylaştırmıştır. Ancak ortaya çıkan ekonomik zorluklar ve modernleşme ile başlayan sosyal yapıdaki değişimler nedeniyle bu sistem zamanla terk edilmeye başlanmıştır. Günümüzde unutulmaya yüz tutan tayin/râtıb sistemi tüm bunların yanında medreselerdeki ilmi/akademik özgürlüğün bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Topluma yayılan bu uygulama sayesinde belirli kişilerin veya kurum ve kuruluşların medresedeki eğitime müdahalesinin önüne geçilmiştir. Nitekim tayini veren kişinin eğitime, müderrise veya medreseye müdahalesi durumunda o kişiden alınan tayinin iptal edilmesi (*tayin/râtıb kesme*) ve bunun o şahıs için itibar kaybına yol açması bu durumu ortaya koyan en önemli hususlardandır. Tüm olumlu etkileriyle birlikte mevzubahis sistemin ekonomik yoksunluk gibi birtakım handikaplarının da olduğu söylenebilir. İşte bu tür avantajları ile dezavantajlarını ortaya koymak amacıyla okumakta olduğunuz makale Şark Medreselerindeki söz konusu geleneği kavramsal ve tarihsel bağlamda ele almakta, değişen toplumsal-ekonomik şartların medrese eğitimine olan etkilerini incelemektedir. Çalışma; tayin/râtıb sisteminin işleyişini örneklerle açıklamakta, toplumsal ve eğitimsel etkilerini detaylı bir şekilde değerlendirmektedir. Ayrıca kalitatif araştırma yöntemiyle, ilgili çalışmaların incelenmesi ve sözlü tarih yöntemiyle de medrese geleneğine hakim kişilerle yapılan sözlü mülakatlara dayalı olarak, elinizdeki metinde bu sistemin zamanla nasıl değişime uğradığı ve günümüzde neden önemini kaybettiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Şark Medreseleri, Tayin, Râtıb, Sosyal Yardımlaşma, İslam Eğitimi, Dayanışma Kültürü.

A Fading Tradition of Educational Support: The Tayin/Ratib System in the Sharq (East) Madrasahs of Turkey

Ahmet Özalp

<https://orcid.org/0000-0002-6514-019X>

Assist. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Division of Religious Education, Şırnak, Türkiye

<https://ror.org/01fcvkv23>

ahmetozalp@sirnak.edu.tr

Citation:	Özalp, Ahmet. "A Fading Tradition of Educational Support: The Tayin/Ratib System in the Sharq (East) Madrasahs of Turkey". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (March 2025), 1-23. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1620079 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	14 January 2025
Date of acceptance:	20 March 2025
Date of publication:	28 March 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: Throughout Islamic history, madrasahs have been supported by various forms of social assistance to sustain educational activities. *The Sharq (East) Madrasahs*, particularly concentrated in Turkey's Eastern and Southeastern regions, have generally survived through direct community support rather than official endowment systems. The tayin/ratib system has played a key role in this support, as volunteer families provided meals for madrasah students on a rotational or regular basis, and served as an example of social solidarity. This system strengthened the bonds between scholars and society, ensuring that students' basic needs were met and that educational activities remained sustainable. The tayin/ratib tradition also served as a crucial mechanism for disseminating religious knowledge to the public, thereby enhancing societal commitment to education. However, modernization, changes in social structure, and economic challenges, led to its decline. Today, the tayin/ratib system is seen as a component of academic freedom in madrasahs, preventing undue influence from specific individuals or institutions. For instance, when donors attempted to interfere with education or the teacher autonomy, their contributions were revoked, a move that was considered a significant social disgrace. This study examines the tayin/ratib system within Sharq Madrasahs of Turkey in both a conceptual and historical context, analyzing its advantages and disadvantages. Through qualitative research methods, including literature review and oral history interviews with individuals familiar with the madrasah tradition, the study explores how this system evolved and why it has lost its relevance today. The findings highlight both the strengths and the limitations of this social service tradition, offering insights into the impact of changing socio-economic conditions on madrasah education..

Keywords: Religious Education, Eastern Madrasahs of Turkey, Tayin, Ratib, Social Assistance, Islamic Education, Support Networks.

Giriş

Medreseler, İslam dünyasının eğitim ve toplumsal hayatında derin izler bırakan köklü kurumlardır. Bu yapılar bilgi aktarımını ve dini eğitimi merkeze alarak, sadece ilim ve hikmet dağıtan birer eğitim yuvası olmaktan öte, toplumların sosyal ve ekonomik dayanışma mekanizmalarının bir parçası haline gelmiştir. İslam'ın ilk yıllarında eğitim faaliyetleri küttab, Dârü'l-Erkâm, Suffe, Mescidî Nebevî, saraylar, kitapçı dükkanları, ulema evleri, edebiyat salonları, badiye,^[1] ribat, hankah^[2] gibi muhtelif mekanlarda gerçekleştirilmiş, sonrasında mescidlerde yoğunlaşmış; zamanla da mescidlerin yanında öğrencilerin konaklama ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla *mescid-han* kompleksleri oluşturulmuştur. Bu komplekslerin tek çatı altında birleştirilmesiyle de medrese adı verilen yapılar ortaya çıkmış ve böylece eğitim faaliyetleri daha kurumsal bir hale gelmiştir.^[3]

George Makdisi, medreselerin tarihsel gelişimini mescid-han birlikteliği üzerinden açıklamış ve bu yapıların zamanla medreselere dönüştüğünü belirtmiştir. Makdisi'nin mescid-han modeli, öğrencilerin sadece dini eğitim aldığı değil, aynı zamanda konaklama ve iâşe gibi temel ihtiyaçlarının da karşılandığı yapıları ifade eder. Bu modelin İslam dünyasında eğitimin kurumsallaşmasında önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir.^[4] Ancak her coğrafyanın eğitim faaliyetleri o coğrafyanın kendine has birtakım farklı sosyal ve ekonomik mekanizmalarıyla da desteklenebilmiştir. Bu bağlamda örneğin Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları genellikle vakıflar üzerinden desteklenmiş, bu yapıların sürekliliği resmi kurumsal sistemlerle sağlanmıştır.^[5]

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşan Şark Medreseleri ise özellikle son dönemleri itibarıyla Osmanlı medreselerinden önemli ölçüde ayrılmıştır. Osmanlı medreseleri; resmi organizasyonlar tarafından desteklenen, eğitim dili Osmanlıca olan kurumlar iken; Şark Medreseleri gayri resmi bir yapıya sahip olmuş, tamamen halkın desteğiyle ayakta kalmış ve eğitim dili olarak büyük oranda Kürtçeyi kullanmıştır.^[6] Kaldı ki belirli bir coğrafyada faaliyet gösteren bir eğitim kurumunun, söz konusu coğrafyada yaşayan toplumun ana dilini kullanması, doğal bir durum olduğu kadar ilgili toplumun bilgiye erişiminin gereğidir. Din eğitimi söz konusu olduğunda bu husus, daha da önem arz etmektedir.^[7] Nihayet Şark Medreseleri, bölge halkının dini ve hukuki bilgiye erişimini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda sosyal dayanışmanın bir sembolü haline gelmiştir. Yani müfredatları Osmanlı medreseleriyle bazı noktalarda örtüşmesine

-
- [1] Ahmed Çelebi, *İslâmda Eğitim-Öğretim Târîhi*, çev. Ali Yıldırım (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983), 33-100; Mustafa Köylü, "Medrese Öncesi Kurumlarda Eğitim", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 76-105; Sabahattin Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 33-46; Mehmet Dalkılıç, "Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Süreç", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013), 234-239; Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2013), 49-74. Bu kurumlardaki eğitim müfredatı için bk. Mehmet Korkmaz, "İslam Eğitiminde İlimler, Konular ve Müfredat", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 423-470; öğretretim yöntemleri için de bk. Süleyman Akyürek, "İslam Eğitim Tarihinde Öğretim Yöntemleri", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 471-524; Abdullah Gökalp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020).
- [2] Şakir Gözütok, "Tasavvufi Kurumlarda Eğitim", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 280-282.
- [3] George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 67.
- [4] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 58.
- [5] bk. Ziya Kazıcı, "Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019); Tahsin Özcan, "Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019).
- [6] M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 28. Şark medreselerinde eğitim dili için bk. Metin Yıldız, "Di Medrese-yên Rojhelatda Perwerdehiya bi Zimanê Kurdî û Çend Berhemên Kurdî Yên Bijarte", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013).
- [7] Sabahattin Bala, "Din Eğitimi Pratiğinin Dili (Yabancı Dilde Din Eğitimi Değerlemesi)", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), (2023), s. 765.

rağmen Şark Medreseleri aslında halkın doğrudan katkılarıyla varlığını sürdüren ve bölgesel ihtiyaçlara uygun bir yapı sunan kendine has birtakım hususiyetlere sahip eğitim merkezleridir.^[8]

Şark Medreselerinin dikkat çekici özelliklerinden biri öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılayan *râtıb* veya *tayin* adı verilen sosyal yardımlaşma sistemidir. Bu sistem gönüllü ailelerin belirli bir sıraya göre veya düzenli bir şekilde öğrencilere yemek sağlaması esasına dayanır. Tayin/râtıb sistemi, eğitim faaliyetlerini desteklemekle kalmamış, aynı zamanda medrese ile toplum arasındaki bağı güçlendiren bir mekanizma olarak öne çıkmıştır. Bu sistem medrese ekonomisini desteklemenin yanı sıra halk ile medrese arasında organik bir ilişki kurmuştur. Öğrencilerin yalnızca ilim talebesi olarak değil, aynı zamanda tayini veren ailenin ve dolayısıyla toplumun bir parçası olarak konumlandırılmasını sağlayan bu sistem sayesinde medrese ile halk arasında sadece maddi bir yardımlaşma değil, aynı zamanda manevi bir bağ oluşmuştur.

Modernleşme süreciyle birlikte şekillenen toplumsal/politik ve ekonomik dönüşümler Şark Medreselerini ve dolayısıyla tayin/râtıb sistemini de derinden etkilemiştir.^[9] Günümüzdeki sosyal değişimin medrese geleneğini ekonomik ve kültürel açılardan dönüştürdüğünü, bu süreçte medresedeki tayin/râtıb sisteminin eski işlevini kaybetmeye başladığını görmekteyiz. Toplumun sosyo-ekonomik/politik dinamiklerindeki değişim, tayin/râtıb sistemini işlevsiz hale getirmiş ve medrese eğitimi üzerindeki toplumsal dayanışma etkisini zayıflatmıştır. Halbuki söz konusu sistem, işlevselliğini sürdürdüğü tarihlerde bir yandan medreselerin akademik bağımsızlıklarını koruma işlevi görmüş, diğer yandan halk ile medrese arasında güçlü bağlar kurmaya devam etmiştir. Bunun en bariz örneği olarak bağışçılar tarafından yapılan müdahalelere karşılık olarak *râtıbın kesilmesi*,^[10] medreseye dışsal baskıları sınırlandıran etkili bir mekanizma sunmuştur.

Elinizdeki makale Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşan Şark Medreselerinde uygulanan tayin/râtıb sistemini kavramsal ve tarihsel bağlamda ele almayı; bu sistemin eğitimsel-toplumsal etkilerini ortaya koymayı, modernleşme sürecinin bu geleneği nasıl etkilediğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kalitatif araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlgili literatür taramasının yanı sıra, medrese geleneğine hakim kişilerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu sayede hem tarihi veriler hem de geleneğin yaşayan şahitleri üzerinden tayin/râtıb sisteminin dönüşümü ortaya konulmaktadır. Bu şekilde elde edilen veriler ışığında, sistemin medrese eğitiminin sürekliliğine sağladığı katkıların yanı sıra sebep olduğu dezavantajlar detaylandırılmaktadır. Aynı zamanda, modernleşme ile gelen ekonomik değişimlerin bu sistemi nasıl etkilediği ve bu geleneğin günümüzdeki eğitim sistemleri için ne gibi çıkarımlar sunduğu tartışılmaktadır.

1. Şark Medreseleri: Tarihsel Kökenler ve Kavramsal Temeller

Şark Medreseleri, İslam dünyasında eğitimin toplumsal ve dini bir yapı olarak nasıl şekillendiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Medreseler İslam eğitim tarihinde yalnızca dini bilgilerin öğretildiği yerler değil, aynı zamanda toplumsal hayatın düzenlenmesinde ve kültürel

[8] Kadri Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri* (İstanbul: Avesta, 2018), 36-37. Şark Medreseleri ile Osmanlı Medreseleri arasındaki farklar için bk. Deniz Aşkın, *Din, Gelenek ve Modernleşme Türkiye'de Şark Medreseleri ve Seydâlar* (Ankara: Nobel, 2018), 120. Şark Medreselerinin müfredatı için bk. Gökalp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*. Bu medreselerdeki öğretim yöntem-teknikleri için bk. Sabahattin Bala, "Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) 1/2*, ed. İsmail Narin (b.y.: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013). Osmanlı Medreseleri ile Şark Medreselerindeki örnek bir ortak metin için bk. Şehmus Ülker, "Şârihlerin Sarf İlminin Gelişimindeki Rolü Ve Katkıları: Cürcânî'nin Şerhu'l 'İzzî Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57 (2024a).

[9] bk. Serdar Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

[10] Çiçek, Şark Medreselerinin Serencâmı, 41-42.

değerlerin aktarılmasında kritik bir rol oynamıştır.^[11] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşan Şark Medreseleri, özellikle gayri resmi yapıları ve halk desteği ile öne çıkmaktadır.^[12] Bu medreseler, Osmanlı medreselerinden farklı olarak vakıf sistemine bağlı olmadan, toplumun doğrudan katkılarıyla faaliyet göstermiştir. Bu durum, onları İslam eğitim tarihinde farklı bir yere konumlandırmaktadır.^[13]

Kavramsal olarak Şark Medreselerinin yapısı, dini eğitimi merkeze alırken,^[14] toplumsal dayanışmayı da teşvik eden bir sistem sunmaktadır. Tarihsel bağlamda ise bu medreseler, Osmanlı Devleti'nin resmi eğitim sistemi dışında kalarak, bölgesel ihtiyaçlara göre şekillenmiş ve yerel halkın kültürel, dini ve sosyal taleplerine cevap vermiştir. Bu medreselerin gayri resmi yapıları, onları esnek, bağımsız ve topluma yakın kılmıştır. Eğitim dili Kürtçe olan bu kurumlar, halkın dini bilgiye ve eğitim hizmetlerine ulaşmasını sağlayarak, kültürel ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunmuştur

Bu başlık altında, Şark Medreselerinin kavramsal ve tarihsel yapısı iki ana tema üzerinden incelenmektedir. İlk olarak, Şark Medreselerinin tanımı, yapısal özellikleri, tarihsel süreçleri ele alınmaktadır. Ardından, tayin/râtıb sistemi gibi sosyal dayanışma mekanizmalarının bu medreselerde nasıl işlediği ve medreselerin sürdürülebilirliğine nasıl katkıda bulunduğu detaylandırılmaktadır. Böylece, Şark Medreselerindeki bu sistemin İslam eğitim tarihi içindeki yerini ve bölgesel önemini kavramak mümkün olacaktır.

1.1. Hücreden Şark Medreselerine: Kavramsal Dönüşümün Analizi

Şark Medreseleri, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşan, halkın katkılarıyla ayakta kalan ve resmi organizasyonlardan bağımsız bir yapıya sahip olan eğitim kurumlarıdır. Detaylıca baktığımızda Şark Medreseleri daha çok Botan bölgesi içerisindeki Cizre, İdil, Nusaybin, Duhok, Zaho, Erbil; Süleymaniye, Abdaliye, Mecidiye, Musul, Halep, Bahçesaray-Gürpınar (Van), Doğubeyazıt (Ağrı), Diyarbakır, Mardin,^[15] Siirt, Bitlis, Bingöl, Batman gibi –ülkemiz için söylenecek olursa- özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan medreseleri ifade eder. Yani günümüzde bu medreseler Türkiye'nin birçok iline dağılmış bulunmakla birlikte yoğunluk daha çok şu bölgelerdedir:

- Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu,
- Irak'ın kuzey bölgeleri,
- İran'ın batı bölgeleri,
- Suriye'nin kuzey bölgeleri.^[16]

Bu medreseler bölge halkının dini ve hukuki bilgiye erişimini sağlayarak, kültürel ve toplumsal kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle yakın tarih itibarıyla Osmanlı Devleti'nin resmi eğitim sistemiyle organik bir bağı bulunmayan Şark Medreseleri,^[17] tamamen yerel

[11] Toplum yapısı içinde en fazla etkileşim halinde olan iki kavram mevcuttur. Bunlar kültür ve din kavramlarıdır. Toplumsal yapıyı değiştirme-dönüştürme sürecinde bu iki kavramın etkileşiminin önemi için bk. İsmet Tunç, "Din ve Kültür İlişkisi". *Teoloji ve Antropoloji Perspektifinden Din ve Kültür İlişkisi-I*. ed. İsmet Tunç-Abdulvasıf Eraslan (Ankara: Eskiye Yayınları, 2021).

[12] Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 115.

[13] Aşkın, *Türkiye'de Şark Medreseleri ve Seydâlar*, 120.

[14] Din eğitimi, dini eğitim ve benzer kavramların literatürel anlamları ve aralarındaki farklar için bk. Muhammed Muhdi Gündüz, "Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne'liği Problemi", *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi* 7 (2020).

[15] Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 109.

[16] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 27-28; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 36; Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 109.

[17] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 28.

ihtiyaçlara göre şekillenmiştir ve bu özellikleriyle, Osmanlı medreselerinden ayrışan bir eğitim modeli sunmuştur. Yani Şark Medreseleri, Osmanlı Medreselerinin tam olarak bir benzeri veya devamı değildir. Osmanlı medreselerinde eğitim dili Osmanlıca, Şark Medreselerinde Kürtçedir.^[18] Bazı ders kitapları müşterek olmakla birlikte müfredatta ve eğitim yöntem-tekniklerinde de birçok farklılık bulunmaktadır.^[19]

Günümüzde daha büyük müstemilatlarda faaliyetlerini sürdürseler de Şark Medreseleri geçmişte çoğunlukla 1-2 oda şeklinde, camiye yakın veya bitişik küçük yapılarıdır. Bu sebeple medresenin bölgedeki yaygın ismi aslında *hücre*dir.^[20] Hücrelere medrese denilmesi aslında son dönemlerdeki kavramsal ve yapısal dönüşümün sonucudur. Nihayetinde 16. yüzyılda Şeyh Ahmed-i Hânî tarafından kaleme alınan *Nûbahârâ Bıçûkân*^[21] isimli eserde ilim yeri anlamında “hücre” adına rastlamaktayız.^[22] Kaldı ki görüştüğümüz bölge alimleri de her ne kadar büyük yapılara medrese denildiğini duyduklarını ifade ediyor olsalar da kendi zamanlarında bu yapılara hücre denildiği, medrese adının sonradan ortaya çıktığı kanaatini taşımaktadır.^[23]

Hücre denilen 1-2 odalı küçük yapılarda bazen odanın yanında bir de banyo bulunurdu. Bulunmayanlarda ise etrafı naylonlarla vs. örtülmüş yerlerde banyo yapıldı.^[24] Bazılarında küçük bir mutfak da bulunurdu. Hücrelerde müstakil bir yatakhane bulunmamaktaydı. Uyku saatinde eğitimin görüldüğü odaya yer yatakları serilir ve burada yatılırdı. Hacet gidermek için de hücrenin yanındaki caminin tuvaletleri kullanılırdı.^[25]

Hücrelerde 10-15 ila 60-70 kadar feqî (feqqe, feqâ, fakih) diye tabir edilen öğrenci eğitim-öğretim görürdü. Öğrenci sayısı medreselerin bulunduğu köylerin büyüklüğüne, halkının ekonomik durumuna ve müderrisin ilmî şöhretine–napesend bir dönemde de gözetimden uzaklığına– göre değişirdi. Hücrelerde Elif-Ba’dan Arap dili grameri (sarf-nahiv ilimleri)’ne dair onlarca kitap, fıkıh, tefsir, hadis, belagat, mantık, münazara, usul ilimleri, akaid, kelim ilimlerine ilişkin eserler okunur; okutulur ve birçoğu ezberlenirdi.^[26]

Büyüyen müstemilatıyla birlikte bu yapıların isimlendirilmelerinde de günümüzde hücre kelimesi yerine birtakım yeni terimler kullanılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmacılar bu medreseleri “Şark Medreseleri” veya “Doğu Medreseleri” olarak adlandırırken, diğerleri “Kürt Medreseleri” tabirini tercih etmiştir. Örneğin M. Halil Çiçek, Sabahattin Bala, Siraceddin Öztoprak, Deniz Aşkın ve Abdullah Gökâlîp bu yapıları “Şark Medreseleri” olarak ifade ederken;^[27] Serdar Şengül “Doğu

[18] Yıldız, “Di Medrese-yên Rojhelatda Perwerdehîya bi Zimanê Kurdî û Çend Berhemên Kurdî Yên Bijarte”.

[19] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 36-37.

[20] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 54. Hücre kelimesi “men etmek, muhafaza etmek, setretmek” anlamlarındaki Arapça “hcr” kelimesinden türetilmiştir. bk. Sibğatullah Tillovi Midyadı, *el-Ezhârü’t-Tiloviyye ‘ala’l-Hedâiki’l-Verdiyye* (Diyarbakır: Seydâ Yayınları, 2023), 143; akt. Hasan Özâlîp (Diyarbakır Bismillî Seydâ, 1945 Doğumlu, Emekli İmam-Hatîp), “*Medreselerde Tayin/Râtîb*” (Görüşmecî: Ahmet Özâlîp, Yazılı, Görüşme 05.10.2024)

[21] M. Sait Özervarlî, “Hânî, Şeyh Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13.01.2025).

[22] Eserde “hücre” kelimesi şu beyitte geçmektedir:
Şeyx u sofitî u kerâmet ‘ilim xwendîn hem ‘amel
Xilwete hücre terîqâ te şeri’at bî xelet
Çevirisi:
Şeyhlik, sûfilik ve keramet ilim okumak ve amel etmektir
Halvet hücredir, yolun şüphesiz şeriattir
bk. M. Halil Çiçek, *Bir Fazilet Öncüsü Ahmed-i Hanî* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 36.

[23] Nuri Yamaç (Diyarbakır Bismillî Seydâ, 1938 Doğumlu), “*Medreselerde Tayin/Râtîb*” (Görüşmecî: Ahmet Özâlîp, Yazılı, Görüşme 13.01.2025); Özâlîp, “*Medreselerde Tayin/Râtîb*” (Görüşme 05.10.2024); Mehmet Muhlis Gündüz, “*Medreselerde Tayin/Râtîb*” (Görüşmecî: Ahmet Özâlîp, Yazılı, Görüşme 12.01.2025)

[24] Yamaç, “*Medreselerde Tayin/Râtîb*” (Görüşme 13.01.2025); Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*.

[25] Sabahattin Bala, “Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği”, *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 62.

[26] Sirâceddin Öztoprak, *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür* (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 42-43.

[27] bk. Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*; Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*; Öztoprak, *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür*; Aşkın, *Türkiye’de Şark Medreseleri ve Seydâlar*; Gökâlîp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*.

Medreseleri”.[28] Kadri Yıldırım, Nevzat Eminoğlu ve Metin Yıldız ise “Kürt Medreseleri” terimini kullanmıştır.[29]

Farklılaşan terminolojik tercihlerin, bölgesel bağlam ve siyasi tarih açısından değerlendirilmesi mümkündür. Kürt Medreseleri tabirini kullanan Yıldırım’a göre aslında Şark Medreseleri bölgesel bir tanımlamadır ve bu tanımlama Kürt coğrafyasının öbür parçalarındaki medreselerin müfredat ve işleyişini kapsamamaktadır.[30] Medresenin önemli simalarından biri Sadreddin Öztoprak (öl. 1968) ise bu iddianın aksine Şark Medreselerinin sınırlarına İran, Irak ve Suriye’deki Kürt coğrafyasını da dahil eder.[31]

Hücre isminde görüldüğü gibi bu yapılar; eğitim verenler, eğitim alanlar, eğitim süreçleri gibi konularda da kendine has bir terminolojiye sahiptir. Bu medreselerde ders veren hocalara mele, mollâ ve seydâ^[32] denildiği gibi öğrencilere de feqî, feqqe, feqâ veya fakîh denilir. Söz konusu kelimeler fakih kelimesinden dönüşmüştür. Medreselerde Molla Câmi olarak bilinen *el-Fevâ’î-dü’z-Ziyâ’iyye*^[33] [bazı yerlerde Hüsâm Kâti (veya Hissemkâtî)]^[34] kitabını okumaya başlayan öğrenciye tâlib,^[35] medreseyi yönetmekle yükümlü talebeye de mir denilir.[36]

Modern zamanlarda her ne kadar artık bu hücreler için medrese ismi tercih edilmeye başlanmışsa bile gerek yapısal gerekse tarihsel olarak Şark Medreselerinin kökenlerinin aslında medrese öncesi dönemlerdeki yapılarla benzerlik taşıdığı söylenebilir.[37] Böyle bir tahkik için İslam eğitim tarihinin son derece detaylı bir incelemeye tabi tutulması gerektiği muhakkaktır. Ancak Şark Medreselerinin farklılaştığı ya da ayrıştığı tarihsel dönüm noktalarının tespiti için birtakım iptidai tahminler yürütmek de mümkündür. İslam eğitim tarihinin dönüm noktalarına göz ucuyla bakmanın bu amaca hizmet edecek yeterli veriyi sağlayacağı kanaatindeyiz.

İslam eğitim tarihi Hz. Peygamber’in nübüvveti ile şekillenmeye başlamıştır. Bu sebeple İslam eğitim tarihinin aslında Hira mağarası ile başladığını söylemek mümkündür.[38] Kurumsallaşmaya doğru şekil değiştirerek devam eden eğitim sürecinin sonraki adımları, Mekke’deki Darü’l-Erkam ve Medine’deki Mescid-i Nebevî’nin Suffe adı verilen bölümünde atılmıştır. Suffe’nin, İslam’ın erken

[28] bk. Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*.

[29] bk. Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*; Nevzat Eminoğlu, “Medreseyên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro”, *Anemon Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2015); Yıldız, “Di Medreseyên Rojhelatda Perwerdehîya bi Zimanê Kurdî û Çend Berhemên Kurdî Yên Bijarte”.

[30] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 36-37.

[31] Öztoprak, *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür*, 42.

[32] Seydâ kelimesinin etimolojisi ile seydâ, melâ ve feqîlerin bölgenin dini ve kültürel hayatındaki rolleri için bk. Mehmet Yalar, “Seydâ, Mela ve Feqîlerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013a); Ferhat Tekin, “Sosyo-Politik Figürler Olarak Nehri Medresesi Şeyhleri”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013); Kayhan Bayram, *Medreseler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Tillo Örneği* (Bursa: DTA Yayıncılık, 2025), 112-122, 160-162. Medrese hocaları için bölgede çoğunlukla “seydâ” kelimesi kullanıldığı için çalışmada da buna riayet edilerek çoğunlukla seydâ sözcüğü kullanılacaktır.

[33] Mollâ Câmi’nin bu kitabı İbnü’l-Hâcib’in el-Kâfiye’sinin şerhidir. [Kâfiye hakkında bilgi için bk. Şehmus Ülker, “İbnü’l-Hâcib’in El-Kâfiye İle Çârperdi’nin El-Muğni Fî İlmi’n-Nahv Adlı Eserlerinin Mukayesesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024b).]. Asıl ismi el-Fevâ’îdü’z-Ziyâ’iyye ise de bu şerh daha çok şarihi Mollâ Câmi’nin adıyla bilinmektedir [Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12.01.2025).].

[34] Hüsameddîn Hasan el-Kâtî’nin İsağoci’ye yazdığı şerhin adıdır. Bu kitap medreselerde genellikle Muğni’t-Tullâb’dan sonra okutulur. bk. Kamil Kömürcü, “Esîrüddin el-Ebherî Ekseninde Medreselerde Mantık Eğitimi ve Bu Eğitimin Günümüz Medreselerine Yansımaları”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013), 600.

[35] Şark medreselerindeki öğrenci düzeyleri ve isimlendirilmeleri ile ilgili bk. Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 78-82.

[36] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 42, 45; Bala, “Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği”, 65.

[37] Şark medreselerinin muhtemel tarihi için bk. Aşkın, *Türkiye’de Şark Medreseleri ve Seydâlar*, 118.

[38] İhsan Süreyya Sırma, “Müslümanlarda Eğitimin Tarihi Süreci İçerisinde Medreseler”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013), 55.

döneminde dini ve temel eğitimin merkezini oluşturan ilk eğitim müessesesi olduğu genel kabul görmüştür. Bu ikisinin yanı sıra medrese öncesi İslam eğitim mekanları olarak Küttab, Mescidî Nebevî,^[39] saraylar, kitapçı dükkanları, ulema evleri, edebiyat salonları, badiye, diğer mescidler, Beytü'l-Hikme,^[40] ribat ve hankah gibi^[41] mekanlar zikredilmektedir.

Medreselerin ortaya çıkışından önce bu tür mekanlar eğitime ev sahipliği yapmış olsa da aslında mescidler İslam eğitim tarihinde daha önemli bir yer tutmaktaydı.^[42] Nitekim medreselerin kurulmasından önce İslam dünyasında eğitim faaliyetleri çoğunlukla, basit yapılar olan mescid-han ve benzeri komplekslerde sürdürülmekteydi. Makdisi'nin belirttiğine göre İslam'ın ilk döneminden itibaren mescidler birer *college* (yüksek okul) olarak varlık gösterdiler. Henüz 8. yüzyılda bu mescidlerin bir kısmının bitişiğinde dışarıdan gelen öğrencilerin konaklama ihtiyacını karşılayan hanlar mevcuttu. Handa kalan öğrencilerin sayısı on ile yirmi arasında değişiyordu.^[43]

Bu dönemde, eğitimin sürekliliği ve ekonomik desteği çoğunlukla halkın gönüllü katkılarına veya bazı yetkililerin desteğine dayalı olarak sağlanmıştır.^[44] Mesela 10. yüzyılda Bedr b. Hasanveyh el-Kürdî,^[45] bu sistemin yaygınlaştırılmasında kilit bir rol oynamıştır. Bedr, yönettiği bölgelerde üç bin mescid-han kompleksi kurarak, İslam eğitim tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu yapılar, Nizamiye Medreseleri'nin kurulmasına zemin hazırlayan modeller olarak dikkat çekmektedir.^[46]

Nizamülmülk'ten önce de medreseler var olduğu gibi^[47] mescid-han kompleksleri elbette ki Bedr'den önce de vardı. Ancak Bedr ile bunlar yaygınlaşmıştır. Bu hanlarda öğrencilerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığına dair ise elimizde bir bilgi mevcut değildir. Makdisi öğrencilere yemek de temin edildiği kabulüne meyletmektedir. Ona göre kaynaklarda daha sonraki tarihlerde bile kendi yaşelerini sağlayan öğrencilere yönelik verilerin bulunması Bedr'in mescid-hanlarında aynı durumun söz konusu olduğunu ortaya koymak için yeterli ve kati bir bilgi ifade etmez. Bedr'in işte bu mescid-hanları medrese dediğimiz bir sonraki yapıya ön ayak olmuştur. Bunun en açık örneği 1067 yılında Nizamiye Medresesinin kurulduğu Bağdat'ta görülmektedir.^[48]

[39] Mescid-i Nebevî münasebetiyle camilerin sadece erkekler için tahsis edilmiş eğitim-öğretimin mekanları olmadığını zikretmek yerinde olacaktır. Özellikle İslam'ın ilk dönemlerine bakıldığında camilerde kadınlara da yönelik birtakım eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmüş olduğu rahatlıkla söylenebilir. bk. Hüseyin Yılmaz, "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008).

[40] Çelebi, *İslâmda Eğitim-Öğretim Târîhi*, 33-100; Köylü, "Medrese Öncesi Kurumlarda Eğitim", 76-105; bk. Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 33-46; Dalkılıç, "Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Sürec", 234-239; Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, 49-74.33-100 Bu kurumlardaki eğitim müfredatı için bk. Korkmaz, "İslam Eğitiminde İlimler, Konular ve Müfredat", 423-470; öğretimin yöntemleri için de bk. Akyürek, "İslam Eğitim Tarihinde Öğretim Yöntemleri", 471-524; Gökalp, *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*.

[41] Gözütok, "Tasavvufi Kurumlarda Eğitim", 280-282.

[42] Şükrü Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 349-363; Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 26-30; Zeki Salih Zengin, "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 21, 23; Hüseyin Yılmaz, "Cami Eksenli Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 297-301.

[43] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 58, 62, 67. Başlangıçları itibariyle ribatların da benzer şekilde mescidlerin yanı sıra kurulmuş olması İslam tarihinde eğitimin mescidlerde veya mescidlerin etrafında organize edildiği anlamını taşımaktadır. bk. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 44.

[44] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 69; Cemil Osmanoğlu, "Medreselerde Eğitim: Selçuklu Dönemi Medreseleri", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 171-177.

[45] Hasanveyh b. Hüseyin'in oğlu olan Bedr b. Hasanveyh babasının ölümünden sonra 10. yüzyılda Adudüdevle tarafından babasının yerine birden fazla bölgenin valisi olarak görevlendirildi ve 32 yıl boyunca görev yaptı. Bağdat divanı tarafında kendisine Nâsirüdevle ünvanı verilmiştir. Dinever'den Ahvaz'a -, Huzistan'dan Burucerd'e, Esadabad'dan Nihavend'e kadar büyük bir bölge onun elindeydi. bk. Şerefhan Bitlisi, *Şerefname Kürt Tarihi*, çev. Abdullah Yegin (İstanbul: Nûbihar, 2014), 73; Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 70.

[46] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 70.

[47] Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 5-6.

[48] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 71.

Medrese tarihinde her ne kadar Nizamiye Medreseleri öne çıkıyor olsa da aslında medreselerin ilk örnekleri hicri ikinci yüzyılın sonları ile üçüncü yüzyılın başlarına, yani miladi 9. yüzyıla, tekabül etmektedir.^[49] Medrese kelimesinin de ilk kez yine bu asırda kullanılmaya başlandığı savunulmaktadır. Ancak, medreselerin resmi kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkışının 10. yüzyıla rastladığı iddia edilmektedir. Kimisi Samanoğulları'ndan İsmail b. Ahmed b. Esed b. Saman (öl. 907)'in Nizamiye Medreselerinden yaklaşık olarak 160 yıl önce Buhara'da kurduğu medreseyi başlangıç noktası olarak kabul ederken,^[50] kimisi de ilk medresenin Karahanlılar dönemine dayandığı düşüncesini paylaşmaktadır.^[51] Hatta Nizamiyeden önce 33 farklı medresenin bulunduğu söylenir.^[52] Bu durum, medrese geleneğinin Nizamiye Medreselerinden önce de var olduğunu göstermektedir. J. Pederson'un aksine Makdisi'ye göre mescid ile bu medreselerin arasındaki fark mahza isim farklılığı değil, hakikidir. Medrese ile mescid arasındaki farklılık müfredat ve müesseselerin idari kontrolü bakımından son derece nettir.^[53]

Günümüzde hücre kelimesinden artık medrese ismine geçiş yapılıyor olsa da yapısal olarak; Şark Medreselerinin aslında Nizamiyeden çok, mescid-han komplekslerine benzediği görülmektedir. George Makdisi'nin mescid-han modeli olarak tanımladığı bu yapılar, mescidin eğitim mekanı, hanın ise öğrencilerin konaklama alanı olarak kullanıldığı bir sistemdir. Hücreler de aşağı yukarı bu şekildedir. Ancak Şark Medreselerinde mescidin yerini bazen tekke veya dergah alırken, han yerine de işte bu hücre adı verilen odalar bulunmaktadır. Bu özellikleriyle, Şark Medreseleri "mescid-hücre," "rabıt-hücre" veya "tekke-hücre" olarak tanımlanabilecek bir yapıda teşekkül etmiştir. Yani burada anahtar kelime aslında caminin yanındaki "han"ın işlevine yüklenen anlamdır. Nitekim Makdisi, Youssef Eche'ten naklen İslam tarihinde her ne kadar sistematik değilse bile yine de bir eğitim mekanı olan kütüphaneler için kullanılan altı kelimelik bir terminolojiden söz etmektedir. Bunlardan üçü yer ismidir: Beyt (oda), hizâne (hücre, küçük oda) ve dâr (ev).^[54] Diğer üçü ise muhtevayı ifade eden hikme(t), ilim ve kütûb (kitaplar)'tür. Eche, kütüphaneleri tanımlamak üzere bu kelimelerden oluşan yedi terim türetmiştir: Beytülhikme, hizânetülhikme, dârülhikme, dârülilim, dârülkütûb, hizânetülkütûb ve beytülkütûb. Makdisi'ye göre bunlara şu ikisi de eklenebilir: Beytülilim ve el-hizânetü'l-ilmıyye.^[55] Ancak tanımlamanın birinci kısmını oluşturan beyt, dâr ve hizâne terimleri birbiri yerine kullanılabilir.^[56] Bu üç kelime de anlam olarak hücre kelimesine son derece yakın olmakla birlikte en yakını elbette ki hizânedir. Dolayısıyla aslında Şark Medreselerinde hücre de bir nevi hizâne tarzını hatırlatıyor olabilir.

[49] Hasan Çetinel, "Medreselerin Doğuşu ve Kudüs'ten Yedi Asırlık Bir Örnek: Salâhiyye Medresesi", *Mecelletu Dirâseti Beyti'l-Makdis (Journal of Islamic Jerusalem Studies)* 21/1 (2021), 60. Medreselerin kurumsallaşmasında Nizamiye Medreseleri önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak kurumsallaşma anlamında yukarıdaki tarihsel çizgi tüm İslam coğrafyası için geçerli olmamıştır. Örneğin Mısır'da bu sürecin başlangıcı Ezher'i kuran Fatimiler dönemine tekabül etmektedir (bk. Bayram, *Medreseler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Tillo Örneği*, 30). Aynı şekilde bu süreç Endülüs coğrafyasında da farklı işlemiştir. Bu coğrafyada medreselerin kurumsallaşması daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir [Bunun sebepleri için bk. Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 71-78.].

[50] Bu ve Nizamiye'den önce var olduğu düşünülen diğer medreseler için bk. Şakir Gözütok, "Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013), 210-212.

[51] Mehmet Dağ-Hıfzırahman R. Öymen, *İslam Eğitimi Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 119; Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 5. Medreselerin ortaya çıkış nedenleri için bk. Gözütok, "Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler"; Dalkılıç, "Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Süreç", 239-244.

[52] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 31; Eminoğlu, "Medrese-yên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro", 200.

[53] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 257.

[54] Bu kelimelerin parantez içindeki anlamları doğrudan Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu'nun Makdisi'nin sözü konusu kitabının çevirisinden alınmıştır. Burada çevirmenlerin "beyt" kelimesinde sözlük anlamını tercih etmemesi teknik olarak beyt ve dâr arasında fark olması gerektiğinden veya o dönemin yapılarından hareketle bir yorum olarak okunabilir.

[55] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 63. bk. Youssef Eche, *Les Bibliothèques Arabes Publiques et Semi-Publiques en Mésopotamie, en Syrie et en Égypte au Moyen Âge* (Şam: Institut Français De Damas, 1967).

[56] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 66.

Dolayısıyla sistematik yapıları hasebiyle Şark Medreselerinin, Makdisi'nin "mescid-han"larına; kavramsal olarak ise Echê'nin ifade ettiği kütüphane ismindeki "hizâne", "beyt" ya da "dâr"lara benzediğini söylemek mümkündür.

Günümüzde ise Şark Medreseleri, geleneksel yapılarını kısmen korumakla birlikte, vakıf, dernek gibi yapılar altında teşekkül etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra bazı Şark Medreseleri, resmi Kur'an kursları olarak varlıklarını sürdürmektedir.^[57] Bu durum, medreselerin modern eğitim sistemine entegrasyon süreçlerini ve geleneksel yapı ile modernleşme arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Şengül; bu dönüşümün, Şark Medreselerinin tarihsel bağımsızlığı ile modern sistemin gereklilikleri arasında bir denge arayışı olduğunu ifade etmektedir.^[58]

1.2. Tayin/Râtıb Geleneği: Medreselerin Sosyal ve Ekonomik Destek Mekanizması

Tayin ve râtıb kelimeleri, Şark Medreselerinde uygulanan sosyal dayanışma sistemini ifade eden iki temel terimdir. Bu iki kelime birbirinin yerine kullanılmakla birlikte bazı bölgelerde tayin, bazılarında râtıb daha yoğun kullanılmaktadır. Örneğin Diyarbakır, Mardin ve Batman'ın bir kesiminde tayin kelimesi kullanılıyorken,^[59] Siirt, Bitlis, Muş, Şırnak ve Mardin ile Batman'ın diğer bir kesiminde râtıb kelimesi daha çok tercih edilmektedir.^[60]

Bu kelimelerden *râtıbın* Arapça "tertib" kelimesinden türediği, düzenli ve sıralı bir sistemi ifade ettiği iddia edilmektedir.^[61] Bu kelimenin "maaş" ile de bağlantısı kurulabilir. Zira kelime Arapçada bu anlamıyla kullanılmaktadır. *Tayinin* de yine yine Arapça kökenli olduğu ve "belirleme"/"tahsis etme" anlamına geldiği söylenir.^[62] İki kelimenin de etimolojik olarak Arapçadan geldiği yaygın kanaattir. İslam dünyasında özellikle eğitim kurumlarının iâşesi için bu tür kelimeler tarih boyunca kullanılmıştır. Ancak Şark Medreseleri bağlamında, bu kelimelerin anlamları yerel bir özellik kazanarak daha farklı kültürel bir bağlama oturmuştur.

Bununla birlikte, tayin ve râtıb kelimelerinin Kürtçe olma ihtimali de son derece güçlüdür. Kürtçe sözlükler ve dil incelemeleri bu kelimelerin Kürtçeye ait anlamlarını da ortaya koymaktadır. Nitekim bu iki kelimeye Kürtçe ferhenglerde (lügatlerde) de rastlanmaktadır. Râtıb kelimesine bazı Kürtçe sözlüklerde azık, kumanya,^[63] nevale^[64] ve medreselerdeki öğrencilere verilen yemek^[65] anlamları verilmektedir. Tayin kelimesi ise öğün,^[66] zevade^[67] azık^[68] manalarıyla zikredilmektedir. Joyce Blau de yemek yiyecek içecek payı anlamındaki "xwarindev" kelimesini "tayin" kelimesi ile açıklamıştır.^[69]

Kelimelerin Kürtçe olma ihtimalini güçlendiren bir diğer nokta ise "râtıb" kelimesinin Arapçada yaygın olarak kullanılan şekli olan "râtıb" formunun değil de birçok bölgede ve sözlüklerde "ı" harfiyle "râtıb" şeklinde kullanılmasıdır. Aynı şey "tayin" kelimesi için de söz konusudur. Nitekim

[57] Bala, "Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği", 58-59.

[58] bk. Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*.

[59] Yamaç, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 13.01.2025)

[60] Gündüz, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 12.01.2025); Mehmet Kılıç (Şırnaklı Seydâ, 1971 Doğumlu), "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşmecisi: Ahmet Özalp, Yazılı, Görüşme 13.01.2025)

[61] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 109.

[62] Özalp, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 05.10.2024); Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 109.

[63] Zana Farqini, *Ferhenga Kurdî/Tırkî*, (İstanbul: Enstituya Kurdî ya Stenbolê, 2007a), "Ratib", 542.

[64] *Ferheng Kurdî (Enstituya Kurdî)*, "Ratib".

[65] Yusuf Ziyaeddin Paşa, *Kürtçe-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 1978), "Ratib", 287-288.

[66] Delilo İzoli, *Ferheng Kurdi-Tırki Kürtçe-Türkçe*, (İstanbul: Deng Yayınları, 1992), "Tayin", 409; Özalp, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 05.10.2024)

[67] *Ferheng.co*, "Tayin"; Özalp, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 05.10.2024)

[68] Zana Farqini, *Ferhenga Kurdî/Tırkî*, (İstanbul: Enstituya Kurdî ya Stenbolê, 2007b), "Tayin", 650.

[69] Joyce Blau, *Kürtçe/Türkçe/Fransızca/İngilizce Sözlük*, (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1991), "Xwarindev", 321.

medresede bu kelimenin Arapçadaki yazımı olan “نبيعت” kelimesindeki “ع” telaffuz edilmemekte, çoğunlukla doğrudan “tayin” denilmektedir. Eğer bu kelimeler Arapça kökenli olsaydı, Arap dil ve gramerinin öğretildiği bir eğitim merkezi olan Şark Medreselerinde onların “râtıb” ve “ta’yin” şeklinde telaffuz edilmeleri beklenirdi. Ancak hem bazı sözlüklerde hem halk arasında hem de medresede kelimelerin “râtıb” ve “tayin/tayın” formlarında kullanılması bu iki kelimenin Kürtçe olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Tayin ve râtıb kelimeleri, hücrelerin iâşe sisteminin merkezinde yer alır. Bu sistem Osmanlı Medreselerindeki gibi vakıf sisteminden yoksun olmanın bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim Bala'nın da belirttiğine göre bu yoksunluk sebebiyle Şark Medreselerinin ekonomik ihtiyaçları halk tarafından karşılanmak durumunda kalınmıştır.^[70] Bu sistem, köy veya mahalle halkının gönüllü katılımıyla organize edilmiştir. Halkın sırayla yemek yapması veya öğrencilerin yemekleri evlerden alması gibi uygulamalar bu düzenin bir parçasıdır.

Tarihsel olarak, tayin/râtıb uygulaması, İslam dünyasında kurumsallaşma öncesinde medreselerin halkın yardımlarıyla sürdürüldüğü bir geleneğin özgün bir örneğini teşkil eder. Erken dönem İslam eğitiminde mescid-han modellerinde olduğu gibi, bu sistem, doğrudan toplumsal katkıyla eğitim faaliyetlerini desteklemiştir. Şark Medreselerinde bu gelenek, medreselerin akademik bağımsızlıklarını korumalarına ve halk ile güçlü bir bağ kurmalarına olanak sağlamıştır. Özellikle modernleşme süreci öncesinde, tayin/râtıb sistemi, medrese-toplum ilişkisini ayakta tutan temel unsurlardan biri olmuştur.

2. Tayin/Râtıb Geleneğinin Pratiği ve Uygulama Yöntemleri

Büyük medreseler öncesinde hem muhtaç durumda olan hocalar hem de fakir öğrenciler maîşetlerini eğitim sahası dışında bir yerden kazanmak durumundaydı. Hocalar genellikle ücretli müstensih olarak çalışmak zorunda kalırdı. Hat'ı güzel olanlar müstensih olarak büyük miktarlarda para kazanabiliyordu. Fakat büyük çoğunluk, bu zaman alıcı meslekten sadece geçimlik bir kazanç elde edebilmekteydi. Öğrencilerin ise başka meslekleri vardı, bunlar arasında tabakat kitaplarında en çok zikredilen meslek bekcilikti. Sonraki dönemlerde medreseler varlıklı Müslümanlar tarafından himaye edilmeye başlandı. Bazı hamiler bunu Allah rızası veya müderrisler üzerinde tahakküm oluşturmayan birtakım başka gerekçelerle yapıyordu. Ancak bazı bağışçılar ise alıcıdan belirli hizmetler bekliyordu.^[71]

Şark Medreselerine geldiğimizde müderrislerin çoğunlukla fahri veya resmi imam-hatiplik yaparak geçimlerini sağladıkları görülmektedir. Medreselerin iâşeleri ise ekseriyetle halk tarafından karşılanırdı. Bir dergaha bağlı olarak kurulan medreseler dergah tarafından (o dergaha bağlı insanların destekleriyle) finanse edilirdi. Buradaki müderrislerin geçimleri de haliyle söz konusu dergahın bütçesinden karşılanmaktaydı. Camilerin yanında kurulan müstakil medreseleri ise doğrudan halk ayakta tutmaktaydı.^[72]

Öğrencilerin iâşeleri ise bu medreselere özgü tayin/râtıb sistemi ile karşılanmaktaydı. Bu sistem halkın gönüllü katkılarıyla işler ve medresede eğitim gören öğrencilerin iâşelerini düzenli bir şekilde karşılamayı hedefler. Tayin/râtıb geleneği Şark Medreselerinin doğrudan toplumla entegre bir yapıda faaliyet göstermesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal bağların güçlenmesine de önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda, râtıb ve tayin geleneği hem eğitim faaliyetlerinin sürekliliği hem de sosyal dayanışma açısından benzersiz bir örnek teşkil etmektedir.

[70] Bala, “Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği”, 63.

[71] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 261.

[72] Mehmet Yalar, “Şark Medreselerine Analitik ve Eleştirel Bir Bakış”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, ed. İsmail Narin (b.y.: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013b), 90.

Tayin/râtıb uygulamalarının günlük işleyişine ve uygulama örneklerine baktığımızda, sistemin çeşitli yönleriyle dikkat çekici bir organizasyonel yapı sunduğu görülmektedir. Ancak sistemin en temel özelliklerinden biri, gönüllülük esasına dayanmasıdır. Köyde ya da mahallede belirlenen hanelerin sırayla veya düzenli olarak medreseye yemek göndermesi veya öğrencilerin bu evlerden yemek alması, bu sistemin en bilinen örneklerinden biridir. Öte yandan, bu dayanışma düzeninin sürdürülebilirliğini tehlikeye atan durumlar da yaşanabilmekteydi. Özellikle *tayin kesme* gibi uygulamalar, medrese-toplum ilişkisindeki hassas dengeleri ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir. Aşağıdaki alt başlıklarda tayin/râtıbın günlük uygulama örnekleri ve kesilme durumlarına ilişkin detaylar ele alınmaktadır.

2.1. Uygulama Örnekleri

Tayin/râtıb uygulamaları, Şark Medreselerinde öğrencilerin temel iâşe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiş, gönüllülük esasına dayalı bir sistemdir. Bu sistemde, köy halkı veya mahalle sakinleri medrese öğrencilerine yemek temin etme sorumluluğunu alırlar.^[73] Tayin ve râtıb düzeni, toplumun kolektif katkılarına dayanan bir organizasyon olduğu için hem eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesinde hem de medrese ile halk arasındaki bağların güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Birkaç istisnası bulunmakla birlikte^[74] tayin/râtıb sistemi sayesinde 1990'lı yıllara kadar medreselerde genellikle yemek pişirilmezdi.^[75] Medreseler çay demleme imkanına kavuştukları tarihlerden sonra bazı hücrelerde kahvaltı hazırlanmaya başlanmıştır. Bu imkanın olmadığı medreselerde ise tayin yemekleri genellikle sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün şeklinde sağlanırdı.^[76] Nadir olarak günde üç defa yemek verilen yerler de olurdu. Maddi durumu iyi olan aileler günde 2 öğün verebilirken bazı aileler günde sadece bir öğün veriyordu. Kimi aileler süresiz bir şekilde râtıb veririrken bazıları süreliydi. Bazen seydânın evinden de tayin alınırdı.^[77] Yanı sıra Arabkend köyünde (Bayındır Köyü/Bismil/Diyarbakır) olduğu gibi seydânın hanımının talebelerin yemeğini evinde kendi elleriyle pişirip gönderdiği son derece çarpıcı uygulamalar da mevcuttur.^[78] Yemek yetersiz kaldığında köyün çobanının dahi günde 2 kez tayin verdiği örnekler de söz konusudur.^[79]

Tayin veren hane halkı genellikle kendi yedikleri yemekten gönderirlerdi. İmkansızlıktan veya başka bir sebepten evde yemek pişmediği durumlarda boş tabağın üzerine bir ekmek konur ve

[73] Nadir de olsa öğrencilerin iâşesi bazen tek kişi veya bir aile tarafında karşılanabilmekteydi (Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 115.).

[74] Bu istisnalardan bir tanesi Tillo Medresesidir. Bu medresede 1970'li yıllardan bu yana yemek pişirildiği rivayet edilmektedir. Ancak medresede yapılan yemeğin yanı sıra bir yandan da râtıblar da alınmaya devam edilmiştir. Yani öğrencilerin yemeğinin bir kısmı medresede pişirilen yemekle, kalan kısmı ise râtıblarla temin edilmiştir [Gündüz, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 12.01.2025)].

[75] Aşkın, *Türkiye’de Şark Medreseleri ve Seydâlar*, 129. Bu bazen imkansızlıklardan, imkanların yerinde olduğu durumlarda ise öğrencilerin yemek yapmakla vakit kaybetmemeleri gerektiği yönündeki bir tercihten kaynaklanırdı [Mehmet Cafer Varol, *Seydâ Muhammed Emin Er Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 10-11.].

[76] Gündüz, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 12.01.2025); Özalp, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024); Yamaç, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 13.01.2025)

[77] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 40-41.

[78] Varol, *Seydâ Muhammed Emin Er Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Düşüncesi*, 10-11. Şeyh Muhammed Arabkendî (öl. 1987)’nin medresesindeki uygulama bunun örneklerinden biridir. Hem Arabkend (Diyarbakır/Bismil/Bayındır) köyündeyken hem de Bismil/Mirzabey köyünde iken râtıbların yetersiz olması sebebiyle talebelerin yemeğinin bir kısmı bizzat kendi hanımı tarafından evde pişirilirdi [Özalp, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024); Yamaç, *Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 13.01.2025)]. Arabkendî hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ahmet Özalp, “Muhammed Arabkendî”, *Şark Ulemâsı*, ed. İbrahim Baz-M. Tayyip Durceylan (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024).

[79] Arafat Yaz, *Cumhuriyet Dönemi Müderrislerinden Silvanlı Molla Ali Zila (İlmi) Hayatı, Eserleri ve Kişiliği* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 38.

gönderilirdi.^[80] Öğle yemekleri ise çoğunlukla öğrencilerin sabah (ve/veya akşam) yemeğinden tasarruf ederek bıraktıkları ekmek ve yemekten ibaretti. Râtıb sayısı bazen öğrenci sayısı kadar, nadiren öğrenci sayısından fazla ama çoğunlukla da öğrenci sayısının çok altında olabiliyordu.^[81]

Râtıbın hangi evden temin edileceği hususu, değişiklik arz etmektedir. Bazı yerlerde tayin evleri kurayla belirleniyordu. Diğer bazı yerlerde ise ya ailenin kendisi hocaya gider ve talebelere yemek vermek istediğini söylerdi ya da hoca, birilerinden talebelere yemek vermelerini rica ederdi. Bazen de öğrencilerin ileri gelenlerinden 1-2 kişi râtıb istenecek kişinin evine gider veya camide onu gördüklerinde ondan kendilerine tayin tahsis etmesini rica ederdi. Medreseye yeni bir öğrenci katılmak istediğinde ek bir tayine ihtiyaç duyulduğundan, şayet tayin sayısı yetersiz ise hoca ondan öncelikle kendisine bir râtıb bulmasını isteyebiliyordu. Çünkü bazı köylerde talebe başına bir tayin tahsis edilirdi.^[82] Bu durumlarda medresenin eski öğrencileri ona tayin bulmak için yardımcı olurdu.^[83]

Yemeklerin medreseye ulaştırılma süreci, yerel kültüre ve pratiklere bağlı olarak farklılık gösterebiliyordu. Bazı bölgelerde, tayin yemeğini öğrenci evden alırken, diğer bölgelerde ev halından biri yemeği medreseye götürürdü. Talebelerin gidip evlerden yemek aldığı durumlarda da (istisnaları olmakla birlikte) Mollâ Câmî veya Hissemkatî kitaplarına ulaşan *tâlibler* diğer birçok görevden olduğu gibi tayin alma yükümlülüğünden de muaftı.^[84] Kimin hangi evden tayin getireceği seydâ veya medrese *mirinin* kararıyla ya da kura yoluyla belirlenirdi. Zira medresenin bulunduğu noktaya çok yakın olan râtıb evleri olduğu gibi çok uzak olanlar da vardı. Dolayısıyla kura olunca herkes kaderine razı oluyordu. Ancak aynı talebenin hep aynı uzak veya yakın evden tayin getirmesinin avantaj ve dezavantajını ortadan kaldırmak, dolayısıyla talebenin mağduriyetini gidermek amacıyla aradan geçen uygun bir süreden sonra kura çekimleri yenilenirdi.^[85]

Sorumlu öğrenci yemeği almak için kendisi için belirlenmiş eve gittiğinde bu süreç belirli bir saygı ve edep kurallarına uygun şekilde gerçekleşirdi. Örneğin, öğrenci kapıyı çaldığında, kapının tam karşısında durmak yerine sağ ya da sol yanında durur, içeriye bakmaz ve göz teması kurmadan beklerdi.^[86] Ev sahibi onu daha önce gördüğü veya “Kim o” sorusuna “Feq” cevabı aldığı için aileden biri tabağı eline alıp götürür ve kismet ne ise tabağa konularak talebeye verilir. Güzel bir örnek olarak İran Kürt Medreselerinde öğrenci kapıda “Râtıbe, rehmetu lê be!” (Râtıb, Allah’ın rahmeti üzerinize olsun) ya da “Nanê feqeyân, biçne beheştê!” (Talebe yemeği, cennete giresiniz!) gibi dualar ederek yemeği talep ederdi.^[87]

Medreseye getirilen yemeklerin dağıtımı ve tüketimi ise belirli bir düzen çerçevesinde gerçekleşirdi. Yemekler genellikle ortak sofrada paylaşılar ve yemeklerin eşit şekilde dağıtılması için özel yöntemler kullanılırdı. Bazı medreselerde sadece özellikle et gibi değerli yiyeceklerin olduğu durumlarda, yemek parçalar halinde kesilir ve kura çekilerek öğrencilere dağıtılırdı. Bazılarında ise tüm yemekler kurayla pay edilirdi. Kura yöntemi, hem adaletin sağlanmasına hem de öğrenciler arasında eşitlik duygusunun korunmasına katkıda bulunurdu.^[88]

[80] Öztoprak, *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür*, 43.

[81] Yamaç, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 13.01.2025); Özalp, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024); Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 42, 44.

[82] Özalp, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024)

[83] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 40-41.

[84] Davut Işıkdöğün, “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 53; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 42; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 109; Özalp, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024)

[85] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 109.

[86] Yamaç, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 13.01.2025)

[87] Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 109-110.

[88] Özalp, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 05.10.2024); Gündüz, “*Medreselerde Tayin/Râtıb*” (Görüşme 12.01.2025); Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 41-42.

Tayin uygulaması ile ilgili Molla Ali Zilâ'dan aktarılan şu anekdot son derece çarpıcı bir örnektir:

Sabah ve akşam iki kere tayin getirirdik. Mevsiminde ayran veya mehir, kışın ise sabahları çorba gelirdi. Akşamları da kuru gıdalardan oluşan yemekler gelirdi. Öğleyin ise hücrede kurutulmuş biber ve tuz ile bir parça ekme yerdik. Hücrenin miri, Molla Muhammed Medeni idi. Çorbayı leğene boşaltır ve dolaştırırdı. Herkes eşit yesin diye sıra ile birer kaşık alırdık. Bazen arkadaşlarımızı sıra dışına çıkarmak için kaşıklarını uçururduk. Yıkayıp gelinceye kadar bir iki sıra kaybederlerdi.^[89]

Bu makalenin yazarı olarak benim de yıllarca talebe olarak bulunduğum Sergelya köyünde (Başalan Köyü/Çınar/Diyarbakır) olduğu gibi bazı bölgelerde, tayin sadece yiyeceklerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin kıyafetlerinin yıkanması gibi yardımlar da sağlanırdı. Bu tür yardımlar, köyün kadınları tarafından sırayla veya belirli bir hane tarafından intizamen gerçekleştirilir ve bu sayede öğrencilerin temel ihtiyaçları halk tarafından organize bir şekilde karşılanırdı. Ayrıca, bazı yerlerde, ramazan gibi özel zamanlarda, yemeklerin sıralaması ve miktarı değişebilir; sahur yemekleri köydeki belirli hanelerden alınırdı.^[90] Kimi yerlerde de öğrencilerin iaşesine katkı sağlamak amacıyla kadınlar tarafından 1-2 günlük ekme pişirilir ve medreseye gönderilirdi.^[91]

Modernleşme ve sosyal değişim süreçleriyle birlikte tayin/râtıb uygulamalarında da dönüşümler yaşanmıştır. Günümüzde, bu uygulamaların bir kısmı hala geleneksel yöntemlerle sürdürülmekle birlikte, birçok medrese artık bu ihtiyaçları vakıflar ve dernekler aracılığıyla karşılamaktadır. Ancak tayin/râtıb geleneği, medrese-toplum ilişkisinde hem tarihsel hem de kültürel bir bağ olarak varlığını değilse bile bir ufuk olarak önemini korumaya devam etmektedir.

2.2. Tayin Kesme Uygulaması: Medrese-Toplum İlişkilerinde Bir Yaptırım Mekanizması

Tayin/râtıb kesme, genellikle medrese ile halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucunda uygulanan bir yaptırım biçimidir. Bu durum ya tayin veren hanenin medrese ile ilişkilerinin bozulması ya da hanenin maddi yetersizlik nedeniyle desteği sürdürmemesi durumunda gerçekleşir. Bir anlaşmazlık sonucunda medrese tarafından gerçekleştirilen râtıb kesme, toplum içinde ciddi bir ayıp olarak karşılanmaktaydı.

Öğrenci ile tayin veren ev arasındaki ilişkide karşılıklı saygı önem taşır. Ancak bu ilişki bozulduğunda, medrese hocası (seydâ) veya öğrenci tarafından râtıb kesme kararı alınabilir. Örneğin, medreseye yapılan bir müdahale ya da yemeklerde sürekliliğin sağlanamaması gibi durumlar, râtıbın kesilmesine yol açabilir. Seydâ veya öğrencilerle ev halkı arasında husumet oluşması durumunda, bu hanenin râtıb vermekten men edilmesi,^[92] medresenin bağımsızlık ilkesini koruma adına önemli bir uygulamadır.

Bu hususta Molla Mehmet Muhlis Gündüz şu anekdotu aktarmıştır:

Bir anlaşmazlık sebebiyle Molla Muhammed Zivişkâkî ile köy halkı arasında bir kavga çıkar. Seydâlarına yardım etmek maksadıyla bu kavgaya medrese talebeleri de dahil olur. Kavgadan sonra Seydâ'nın talimatıyla köyden râtıb alınmasına son verilir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra köyün muhtarı Seydâ'ya gelerek "Seydâ, siz niye bize bu zulmü yapıyorsunuz. Aramızda bir anlaşmazlık oldu, tamam ancak bu anlaşmazlık gerekçesiyle köyün yaptığı

[89] Yaz, *Cumhuriyet Dönemi Müderrislerinden Silvanlı Molla Ali Zila (İlmî) Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, 3.

[90] Yamaç, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 13.01.2025); Özalp, "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşme 05.10.2024); Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*.

[91] Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 116.

[92] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 41-42.

hayra engel olamazsınız. Anlaşmazlığımız bir yanda kalsın ama râtıblarımız devam etsin” demiştir. Sonrasında Seydâ râtıbların devam etmesi yönünde talebelerine talimat vermiştir.^[93]

Yaşanmış olan bu olay râtıb kesmenin etkisini göstermektedir. Zira râtıb verenler olaya sadece dünyevi bir mesele olarak değil, dini bir hassasiyetle yaklaşmaktadır. Tabii ki tayin kesmenin sadece kişisel anlaşmazlıklar durumunda uygulandığı anlaşılmamalıdır. Bu; medrese, müderris veya talebeye herhangi bir müdahalede işletilebilen bir uygulamadır. Tayin/râtıb kesme uygulaması, medreselerin ekonomik bağımsızlıklarını koruma gayretlerini ve halk ile medrese arasındaki hassas dengeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu uygulama, bir yandan medreselerin kendi dinamiklerini koruma çabası olarak görülürken, diğer yandan halkın medrese üzerindeki etkisini sınırlandırmayı amaçlayan bir önlem olarak değerlendirilebilir.

3. Tayin/Râtıb Geleneğinin Eğitim ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Tayin/râtıb sistemi Şark Medreselerinin, yalnızca ekonomik yapısını değil, ilmi ve sosyal işlevlerini de doğrudan etkileyen önemli bir mekanizmadır. Bu sistem, medrese ile toplum arasında güçlü bir bağ kurmuş, ilmi toplumla bütünleştirmiş ve medrese eğitiminin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Aynı zamanda, halkın gönüllü katkılarıyla işleyen bu yapı, medreseyi sadece dini eğitim veren bir kurumdan öteye taşıyarak, toplumsal dayanışmanın sembolü haline getirmiştir. Tayin/râtıb sistemi hem eğitimsel hem de toplumsal etkileri açısından pek çok avantaj sunarken, birtakım dezavantajları da beraberinde getirmiştir.

Bu bölümde tayin/râtıb geleneğinin eğitimsel ve sosyal etkileri ele alınacak; avantajlarının yanı sıra, sistemin dezavantajları da değerlendirilecektir. İlk olarak, bu geleneğin eğitime yönelik katkıları ve avantajları değerlendirilecek; sonrasında toplum üzerindeki etkileri tartışılacak, son olarak da sistemin zayıf yönleri ele alınacaktır.

3.1. Tayin/Râtıb Geleneğinin Avantajları

Bu gelenek medreseler ile toplum arasındaki etkileşimi artıran, medresenin toplumsal kimliğini güçlendiren ve ilmi topluma mal eden bir yapı oluşturmuştur. Toplumsal dayanışmayı ve kolektif bilinci teşvik eden bu sistem, medreseyi toplumun ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Aynı zamanda, medrese eğitiminin sürekliliğini sağlayarak, bölge halkının dini ve hukuki bilgiye erişimini kolaylaştırmıştır. Bu başlık altında, tayin/râtıb geleneğinin toplumsal ve eğitimsel avantajları alt başlıklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.1.1. Eğitimin Sürdürülebilirlik ve Özerkliğinde Tayin/Râtıbın Rolü

Tayin/râtıb sistemi, Şark Medreselerinde eğitimin sürdürülebilirliğini sağlamış ve bu medreselerin modern dönemlere kadar varlığını sürdürmesine olanak tanımıştır. Bu sistem, medrese eğitiminin sürdürülebilirliğini bireylerin ya da resmi kurumların inisiyatifine bırakmadan, halkın katkılarıyla topluma mal edilen bir yapıya dönüştürmüştür. Cumhuriyet sonrası dönemde dahi, bu sistem sayesinde Şark Medreseleri, devlet desteği olmaksızın faaliyetlerini sürdürebilmiş ve dini eğitimin devamlılığını sağlamıştır. Çünkü medrese giderlerini karşılayan vakıfların kapatılması aslında Şark Medreseleri için herhangi bir anlam ifade etmemiş ve ne halk ne de eğitim bundan köklü şekilde etkilenmiştir.^[94]

Tayin/râtıb uygulamaları, medreselerin dış müdahalelere karşı dirençli bir yapıya kavuşmasını da sağlamıştır. Nitekim tarihte medreseyi himaye eden bazı nüfuzlu kişilerin veya siyasi otoritelerin

[93] Gündüz, “Medreselerde Tayin/Râtıb” (Görüşme 12.01.2025)

[94] Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 28-29; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 36; Aşkın, *Türkiye’de Şark Medreseleri ve Seydâlar*, 119.

bunu bir müdahale aracı olarak kullandığı bilinmektedir. Mesela Nizamülmülk, Nizamiye medresesinin idari denetimini kendisine ve kendi soyundan gelenlere tahsis etmişti. Bu, onun tedaris kürsüsüne yapılacak atamalar üzerinde denetim kurmasını da sağlıyordu. Ebu Hanife Türbe-Medresesinin kurucusu da aynı yetkileri kendisine tahsis etmişti.^[95] Ancak mescidlerde durum böyle değildi. Bânisinin eseri olan mescid buna rağmen aslında bânisinin şahsından bağımsızdı.^[96]

Diğer medreseler için söz konusu olan dış müdahaleye açıklık problemi tek bir kişinin finanse ettiği Şark Medreseleri için de yer yer söz konusu olmuştur.^[97] Şark Medreselerine tayin uygulaması üzerinden yapılan katkılar ise halkın ortak iradesine dayandığı için tek bir bağışçının ya da kurumun medrese üzerinde söz sahibi olması engellenmiştir. Kaldı ki tek bir kişinin himaye ettiği medreselerde o kişi vefat edince medresedeki eğitim sürdürülemez bir hal alabiliyordu.^[98] Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Kürt beylerine bir nevi özerklik tahsis etmesinden sonra bu beyliklerin şehirlerde açmış oldukları medreselerin, beylikler statülerini kaybettikten sonra kapanmış olmaları da söz konusu durumu ortaya koyan önemli bir örnektir.^[99] Ancak medrese üzerindeki etkiyi topluma yayan tayin/râtıb geleneğindeki râtıb kesme uygulaması, medrese üzerinde baskı oluşturulması durumunda etkili bir yaptırım mekanizması olarak devreye girmiştir. Bu durum, medresenin bağımsızlığını/özerkliğini korumasına olanak sağlamıştır.

Medreselerin özerk yapısı, eğitim müfredatına ve yöntemlerine kimsenin müdahale edemeyeceği bir akademik özgürlük ortamı oluşturmuştur. Bu sayede, Şark Medreseleri kendi geleneksel yöntemlerini sürdürerek, dini ilimlerin özgürce öğrenilmesini ve öğretilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca, bu sistem, medrese eğitiminin bireysel ya da yerel ihtiyaçlardan ziyade, toplumsal bir hizmet olarak algılanmasını sağlamıştır.

Râtıb sisteminin bir diğer avantajı ise onun, Şark Medreselerinin mezhebe dayalı dışlayıcı bir şekilde yapılanmasının önüne geçmesidir. Belirli bir mezhebe dayalı medreselerde diğer mezheplerin eğitimi yapılmaz, öğrencileri kabul edilmezdi. Bu sebeple Makdisi bu medreseleri "dışlayıcı" müesseseler olarak niteler. Zira belirli bir otoritenin hükmü altındaki medreselerin bu otoritenin politikalarının dışına çıkması muhtemel değildir. Nitekim tarihin -örneğin Halife Mustansır (öl. 1242) döneminde olduğu gibi- otoritenin zayıfladığı dönemlerinde medresenin müfredat ve organizasyonunda birtakım değişikliklere gittiği görülmektedir. Diğer mezheplere de kapıların açıldığı, dolayısıyla daha kuşatıcı bir yapılanmanın ortaya çıktığı bu dönemlerdeki değişimleri Makdisi'nin ifadesiyle "mescid/cami müessesesine bir dönüş" olarak nitelemek mümkündür.^[100]

Belirli bir otoritenin tahakkümü altında olmaması Şark Medreselerinin yukarıdaki türden kötü örneklerin aksine daha kucaklayıcı bir yapıda arz etmesini sağlamıştır. Varlıklarını sürdürdükleri coğrafyada Şafii-Eşari mezhebinin daha yaygın olması sebebiyle her ne kadar doğal olarak bu iki mezhebin eğitime yoğunlaşmış olsa da sahip oldukları esnek yapı sayesinde öğrencinin tabii olduğu mezhebin eğitimi de yapılabilir. Aynı şey eğitim dili için de geçerlidir. Yine konumlandığı bölge itibarıyla aslında eğitim dili Kürtçe olsa da bu medreselerde öğrencinin uyuşmasına göre ders verilebilmektedir. Tüm bu hususlar Şark Medreselerini sınırlayıcı, dışlayıcı bir otoritenin müdahalesine kapatan tayin/râtıb sisteminin bir sonucu olarak görülebilir.

[95] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 261, 263.

[96] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 73.

[97] Aşkın, *Türkiye'de Şark Medreseleri ve Seydâlar*, 123.

[98] Bala, *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*, 116; Bala, "Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği", 64.

[99] Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, 94.

[100] George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 211-212.

Tayin sistemi sayesinde eğitim sadece medreseye değil, toplumun geneline yayılmıştır. Halkın medreseye olan katkıları, eğitimi topluma mal eden bir mekanizma yaratmış ve dini bilgilerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum, Şark Medreselerinin sadece bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda dini ve hukuki bilgiyi toplumla paylaşan bir merkez haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Böylelikle tayin/râtib sistemi, medreseleri halkın gözünde daha etkili ve saygın bir konuma taşımıştır.

3.1.2. Tayin/Râtibin Toplumsal Dayanışmaya Katkıları ve Avantajları

Tayin/râtib geleneği, Şark Medreselerinin yalnızca ekonomik sürdürülebilirliğini değil, aynı zamanda onun toplumsal bağlarını güçlendiren önemli bir yapı taşı temsil etmiştir. Bu sistemler, medrese ile toplum arasında bir köprü işlevi görmüş, halkın medreseyi sahiplenmesini sağlamış ve böylece medreseyi toplumun ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bunun bir göstergesi olarak halk arasında bir medreseden bahsedilirken “benim medresem” ve medresede ders veren hocaya “benim mele’m” ya da “benim seydâm” denildiği gözlemlenmiştir.^[101]

Halk, medreseyi desteklerken bunu sadece ekonomik bir katkı olarak değil, aynı zamanda dini ve manevi bir sorumluluk olarak görmüştür. Yanı sıra bir köyde medresenin bulunuyor olması o köy ahalisi için bir prestij olarak algılanmıştır. Hatta ilmi açıdan daha ünlü ve yetkin bir alim ile daha fazla talebeye sahip olmak söz konusu yerleşim yeri için toplumsal bir itibar oluşturmuştur.^[102] Her evin bir öğrenciye tayin vermesi ya da sırayla medreseye yemek ulaştırması, kolektif bir bilincin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bilinç, yalnızca bireysel yardımlarla sınırlı kalmamış, köy halkının ortak bir amaç doğrultusunda organize olmasını da sağlamıştır. Halk arasında dayanışma kültürünü artıran bu sistem medreseyi, toplumsal bağların şekillendiği bir merkez haline getirmiştir.

Bu dayanışma modeli, toplum ile ilim ehli arasında organik bir bütünlük oluşturmuştur. Halk, medreseye destek vererek dini ve hukuki bilginin yayılmasına katkıda bulunmuş; medrese ise halkın bu katkılarına vefayla karşılık vermiştir. Müderrisler (seydâ) ve öğrenciler, halkın desteğiyle devam eden eğitim faaliyetlerini sadece bir öğrenim süreci olarak değil, aynı zamanda topluma hizmet etmek için bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Bu durum, medreseden mezun olup fahri imamlık veya müderrislik yapan kişilerin toplum içinde liderlik rollerini üstlenmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim imam-hatiplik görevi yapmak için İmam-Hatip okulunun devlet tarafından şart koşulmasından itibaren bölgede imamlar ile halk arasındaki ilişkilerde de olumsuz yönde bir değişim yaşandığı gözlemlenmiştir.^[103]

Tayin sistemi ayrıca, halkın medreseye olan bağlılığını artırarak, medresenin toplumsal işlevini genişletmiştir. Medreseye yapılan yardımlar, halkın gözünde dini bir ibadet olarak algılanmış, bu durum medreseyi toplumun manevi hayatında esasi bir konuma taşımıştır. Toplumun medreseyle bütünlüşmesi, medresenin sadece bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda bir sosyal dayanışma merkezi olarak algılanmasına yol açmıştır.

3.2. Tayin/râtib Sisteminin Eksik Yönleri ve Sürdürülebilirlik Sorunları

Her ne kadar tayin/râtib sistemi önemli avantajlar sunmuş olsa da bu sistemin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Öncelikle tayin/râtib sistemi sayesinde sahip oldukları bağımsız yapı hücrelerin belirli bir kişi veya kişilerin tahakkümüne girmesine engel olmuştur. Bânisin hüküm

[101] Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, 109.

[102] Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, 109.

[103] Deniz Aşkın, “Geleneğin Savunusu: Türkiye’de Geleneksel Şark Medreseleri ve Müderrislerinin (Seydâların) Modern Din Eğitimine Eleştirileri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2020), 13; Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, 110-111.

sahibi olmadığı pozitif bir özellik olmakla birlikte tarihte de olduğu gibi^[104] bu durum aslında hücrelerin inşasını cazip olmaktan çıkarmıştır. İnşalarını tamamen seydâların şahsi çabalarına hasreden söz konusu durum hücrelerin ortaya çıkmasını ve zaman içerisinde bakımlarını vs. sürdürmeyi son derece zorlaştırabilmiştir.

Öncelikle, öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılamada yaşanan aksaklıklar, eğitim sürecini de olumsuz yönde etkilemiştir. Tayin/râtib uygulamalarında bazen öğrenciler yeterli beslenememiş,^[105] bu da hem sağlık hem de akademik başarı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Daha da kötüsü kuraklık gibi olumsuzluklarda yeterli mahsul olmadığı için köy halkının tayin veremediği ve bu sebeple bazı medreselerin kapandığı durumlar da söz konusu olabilmıştır.^[106]

Öğrencilerin evlerden yemek alması gereken uygulamalarda bu pratik, öğrenci psikolojisi üzerinde de olumsuz etkiler oluşturabilmiştir. Bu durum, özellikle toplumsal algıda ilim ehli olarak görülen öğrencilerin statüsüyle bağdaşmayan bir durum yaratmıştır. Son olarak, bazı dönemlerde halkın ekonomik zorlukları, tayin sisteminin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmıştır. Bu durum; medreselerin kendi bağımsızlıklarını korumak için mücadele etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Ancak tüm bu dezavantajlara rağmen, tayin/râtib sistemi, Şark Medreselerinin tarihsel önemini ve etkisini koruyan bir mekanizma olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç

Okuduğunuz makale Şark Medreselerinin tarihsel ve kavramsal özelliklerini ele alırken; bu medreselerde uygulanan tayin/râtib sisteminin toplumsal, eğitimsel ve ekonomik boyutlarını analiz etmektedir. Çalışma, tayin/râtib geleneğinin medreselerde eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğine ve toplumla kurulan organik ilişkilere nasıl katkıda bulunduğunu kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şark Medreseleri birçok benzer yönlerinin yanı sıra Osmanlı medrese sisteminden önemli ölçüde farklılaşan bir yapıya sahiptir. Vakıf desteklerinden bağımsız olarak halkın doğrudan katkılarıyla ayakta duran bu medreseler, yerel ihtiyaçlara yanıt veren özgün bir eğitim modeli sunar. Makdisi'nin Nizamiye Medreseleri öncesindeki eğitim mekanları olarak tabir ettiği *mescid-han* modeliyle mekansal/yapısal benzerlik gösteren Şark Medreselerinin yapısı, mescidin yerini dergah veya caminin, hanın yerini ise *hücre* adı verilen küçük odaların almasıyla farklılaşır. Nitekim bölgede eskiden hücre denilen bu medreseler mescid-han modelinde olduğu gibi camilerin veya dergahların bitişiğinde ya da yakınında inşa edilen 1-2 odalı küçük yapılardır. Bu küçük ve samimi yapı, medrese eğitimini toplumsal dinamiklerle güçlü bir ilişki içinde sürdürür.

Hücrelerdeki talebelerin (feqi, feqâ, feqqâ, fakih) yemek ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik uygulamanın adı olan tayin ve râtib kavramları ise hem İslami hem de yerel bağlamlarda zengin bir anlam taşır. Bu iki kelimenin Arapça kökenli olduğu görüşü genel kanaati ifade eder. Fakat Kürtçe sözlüklerdeki anlamları ve hem hücredeki hem de halk arasındaki kullanım biçimleri iki kelimenin de Kürtçe olması veya en azından Kürtçeleşmiş olması ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret eder. Ancak her halükarda bu terimler, medrese-toplum ilişkisini ifade etmede önemli bir rol oynar ve tayin/râtib sisteminin tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl anlam kazandığını açıklar.

[104] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 73.

[105] Muzafer Çelik, "Seydâ Mele İhsan Çağmar ile Medrese Eğitimi ve Yaptığı İmamlık Görevi Üzerine Bir Söyleşi", çev. Edip Çağmar, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 5/9 (2013), 178; Öztoprak, *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür*, 43.

[106] Varol, *Seydâ Muhammed Emin Er Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufi Düşüncesi*, 11.

Tayin/râtıb sistemi gönüllü ailelerin sırayla veya düzenli bir şekilde medrese öğrencilerine yemek sağladığı bir sosyal dayanışma modeli sunar. Yemeklerin aileler tarafından medreseye ulaştırılması veya öğrenciler tarafından alınması gibi uygulamalar, eğitimin finansını topluma yayarak medreselerin akademik bağımsızlığını/özerkliğini destekler. Nitekim tek bir kişi veya otorite tarafından desteklenen eğitim kurumlarında o kişi öldüğünde ya da otorite zayıfladığında eğitimin sekteye uğradığı durumlar tarihte mükerreren karşımıza çıkmaktadır. Bu tür durumlar eğitimi kendisini besleyen o kişi veya kuruma karşı savunmasız hale getirebilmektedir. İaşeyi toplumun geneline yayarak eğitimi belirli bir otoritenin müdahalelerinden uzak tutan tayin/râtıb geleneğinde ise bu olumsuz durum söz konusu değildir. Menfi bir durumda *tayin kesme* gibi yaptırımlar medrese-toplum ilişkilerinde dengeyi korumayı amaçlar ve medreselerin dış müdahalelere karşı korunmasını sağlar.

Medrese ile toplum arasında güçlü bir bağ kuran bu gelenek halkın medreseyi sahiplenmesine olanak tanır, eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini destekler ve medreselerin toplumsal dayanışma içinde işleyişine katkıda bulunur. Halkın gönüllü katkıları, medreseyi toplumsal kimliğin ayrılmaz bir parçası haline getirir. Bununla birlikte, sistemin bazı zayıflıkları da dikkat çeker. Yetersiz tayin sayısı ve ekonomik zorluklar, öğrencilerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamada aksaklıklara yol açar. Buna rağmen, tayin/râtıb geleneği, eğitimde toplumsal destek temelli bir modelin nasıl etkili şekilde işleyebileceğini gösterir.

Tayin/râtıb geleneği günümüz eğitim sistemleri için de birçok açıdan ilham verici bir model sunabilir:

- a. Toplumsal Katılımın Artırılması:** Halkın ve yerel toplulukların eğitime aktif katılımını teşvik eden bir sistem, toplumsal dayanışmayı güçlendirir.
- b. Eğitimde Bağımsızlık:** Medreselerde uygulanan tayin kesme mekanizması, eğitimin dış etkilerden korunmasına yönelik bir ilke olarak değerlendirilebilir.
- c. Yerel Dinamiklere Uyum:** Şark Medreselerinin yerel ihtiyaçlara yanıt veren esnek yapısı, modern eğitim müfredatlarının yerel kültür ve değerlerle uyumlu hale getirilmesi için bir örnek teşkil edebilir.
- d. Kolektif Finansman Modelleri:** Tayin/râtıb sistemi örneğinde gönüllülük esasına dayalı finansman modelleri dijital bağış platformları ve yerel girişimlerle desteklenerek çağdaş eğitimde uygulanabilir.

Özetle Şark Medreseleri ve bu çalışmada ele alınan tayin/ratıb geleneği, tarihsel bir önemi haiz olup modern eğitim sistemlerine entegre edilebilecek yönlere sahiptir. Tayin/râtıb sistemi, eğitimde toplumsal katılımı artıran ve medrese eğitiminin bağımsızlığını destekleyen bir mekanizmadır. Bu modelin çağdaş eğitim yapılarında uygulanması, eğitimde sürdürülebilirlik ve toplumsal dayanışma adına yeni fırsatlar oluşturabilir. Şark Medreselerinin ve tayin/râtıb geleneğinin sunduğu değerler, geçmişin birikimlerini geleceğe taşıyarak daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir eğitim sistemi oluşturulmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Ferheng.co*. Erişim 13.10.2024. <https://ferheng.co/w/Tayin?src=web>
- Ferheng Kurdî (Enstîtuya Kurdî)*. Erişim 13.10.2024. [https://ferhengkurdi.org/tr/kelime/ratib+\(I\)-m](https://ferhengkurdi.org/tr/kelime/ratib+(I)-m)
- Akyürek, Süleyman. "İslam Eğitim Tarihinde Öğretim Yöntemleri". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütök. 471-524. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı: Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Aşkın, Deniz. *Din, Gelenek ve Modernleşme Türkiye'de Şark Medreseleri ve Seydalar*. Ankara: Nobel, 1. Basım, 2018.
- Aşkın, Deniz. "Gelenegin Savunusu: Türkiye'de Geleneksel Şark Medreseleri ve Müderrislerinin (Seydaların) Modern Din Eğitimine Eleştirileri". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2020), 9-17.
- Bala, Sabahattin. "Din Eğitimi Pratiğinin Dili (Yabancı Dilde Din Eğitimi Değerlemesi)". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/4, (2023), 747-768.
- Bala, Sabahattin. "Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri". *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)* 1/2. ed. İsmail Narin. 461-479. b.y.: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bala, Sabahattin. "Şark Medreselerinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi: Mardin Örneği". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 49-83.
- Bala, Sabahattin. *Yitik Bir Miras Şark Medreseleri*. İstanbul: Hiperyayın, 1. Basım, 2019.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bayram, Kayhan. *Medreseler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Tillo Örneği*. Bursa: DTA Yayıncılık, 1. Basım, 2025.
- Bitlisi, Şerefhan. *Şerefname Kürt Tarihi*. çev. Abdullah Yegin. İstanbul: Nûbihar, 2. Basım, 2014.
- Blau, Joyce. *Kürtçe/Türkçe/Fransızca/İngilizce Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1991.
- Çelebi, Ahmed. *İslâmda Eğitim-Öğretim Târîhi*. çev. Ali Yıldırım. İstanbul: Damla Yayınevi, 1983.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 1. Basım, 2013.
- Çelik, Muzafer. "Seyda Mele İhsan Çağmar ile Medrese Eğitimi ve Yaptığı İmamlık Görevi Üzerine Bir Söyleşi". çev. Edip Çağmar. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 5/9 (2013), 163-178.
- Çetinel, Hasan. "Medreselerin Doğuşu ve Kudüs'ten Yedi Asırlık Bir Örnek: Salâhiyye Medresesi". *Mecelletu Dirâseti Beyti'l-Makdis (Journal of Islamicjerusalem Studies)* 21/1 (2021), 55-76.
- Çiçek, M. Halil. *Şark Medreselerinin Serencâmı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Çiçek, M. Halil. *Bir Fazilet Öncüsü Ahmed-i Hanî*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Dağ, Mehmet-R. Öymen, Hıfzırrahman. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Miili Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1974.
- Dalkılıç, Mehmet. "Medreselerin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Tarihsel Süreç". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 1/233-246. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013.
- Eche, Youssef. *Les Bibliothèques Arabes Publiques et Semi-Publiques en Mesopotamie, en Syrie et en Egypte au Moyen Age*. Şam: Institut Français De Damas, 1967.

- Eminoğlu, Nevzat. "Medrese-yên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2015), 197-214.
- Farqini, Zana. *Ferhenga Kurdî/Tirkî*. İstanbul: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 1. Basım, 2007.
- Gökalp, Abdullah. *Şark Medreseleri Ders Müfredatı*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Gözütok, Şakir. "Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 1/199-216. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013.
- Gözütok, Şakir. "Tasavvufi Kurumlarda Eğitim". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok. 273-298. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Gündüz, Mehmet Muhlis (Siirtli Seyda, 1956 Doğumlu, Emekli-İmam Hatip). "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşmeci: Ahmet Özalp, Yazılı, Görüşme 12.01.2025)
- Gündüz, Muhammed Muhdi. "Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne'liği Problemi". *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi* 7 (2020), 155-181.
- Işıkdoğan, Davut. "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 43-83.
- İzoli, Delilo. *Ferheng Kurdi-Tırki Kürtçe-Türkçe*. İstanbul: Deng Yayınları, 1992.
- Kazıcı, Ziya. "Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri". *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. Fuat Aydın vd. 279-286. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Keyifli, Şükrü. "Camilerde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş. 349-372. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2014.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12.01.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kafiye>
- Kılıç, Mehmet (Şırnaklı Seyda, 1971 Doğumlu). "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşmeci: Ahmet Özalp, Yazılı, Görüşme 13.01.2025)
- Korkmaz, Mehmet. "İslam Eğitiminde İlimler, Konular ve Müfredat". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok. 423-470. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Kömürcü, Kamil. "Esîrüddin el-Ebherî Ekseninde Medreselerde Mantık Eğitimi ve Bu Eğitimin Günümüz Medreselerine Yansımaları". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 2/595-614. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Köylü, Mustafa. "Medrese Öncesi Kurumlarda Eğitim". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok. 75-105. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Makdisi, George. *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Osmanoğlu, Cemil. "Medreselerde Eğitim: Selçuklu Dönemi Medreseleri". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü-Şakir Gözütok. 135-196. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2022.
- Özalp, Ahmet. "Muhammed Arabkendî". *Şark Ulemâsı*. ed. İbrahim Baz-M. Tayyip Durceylan. 274-286. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Özalp, Hasan (Diyarbakır Bismilli Seydâ, 1945 Doğumlu, Emekli İmam-Hatip). "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşmeci: Ahmet Özalp, Yazılı, Görüşme 05.10.2024)

- Özcan, Tahsin. "Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı". *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. Fuat Aydın vd. 287-300. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Özerverli, M. Sait. "Hânî, Şeyh Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13.01.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hani-seyh-ahmed>
- Öztoprak, Sirâceddin. *Sadreddin Öztoprak Şark Medreselerinde Bir Ömür*. İstanbul: Beyan Yayınları, ts. Paşa, Yusuf Ziyaeddin. *Kürtçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1978.
- Sırma, İhsan Süreyya. "Müslümanlarda Eğitimin Tarihi Süreci İçerisinde Medreseler". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 1/55-59. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Şengül, Serdar. *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Tekin, Ferhat. "Sosyo-Politik Figürler Olarak Nehri Medresesi Şeyhleri". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 2/77-89. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013.
- Tillovi Midyadı, Sibğatullah. *el-Ezhârü't-Tiloviyye 'ala'l-Hedâiki'l-Verdiyye*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Tunç, İsmet. "Din ve Kültür İlişkisi". *Teoloji ve Antropoloji Perspektifinden Din ve Kültür İlişkisi-I*. ed. İsmet Tunç-Abdulvasıf Eraslan. 9-38. Ankara: Eskiye Yayınları, 2021.
- Ülker, Şehmus. "Şârihlerin Sarf İlminin Gelişimindeki Rolü Ve Katkıları: Cürcânî'nin Şerhu'l 'İzzî Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57 (2024a), 259-275.
- Ülker, Şehmus. "İbnü'l-Hâcib'in El-Kâfiye İle Çârperdî'nin El-Muğnî Fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserlerinin Mukayesesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024b), 763-779.
- Varol, Mehmet Cafer. *Seyda Muhammed Emin Er Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yalar, Mehmet. "Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 1/459-470. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013a.
- Yalar, Mehmet. "Şark Medreselerine Analitik ve Eleştirel Bir Bakış". *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. İsmail Narin. 83-94. b.y.: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013b.
- Yamaç, Nuri (Diyarbakır Bismilli Seydâ, 1938 Doğumlu). "Medreselerde Tayin/Râtıb" (Görüşmecisi: Ahmet Özalp, Yazılı, Görüşme 13.01.2025)
- Yaz, Arafat. *Cumhuriyet Dönemi Müderrislerinden Silvanlı Molla Ali Zila (İlmî) Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yıldırım, Kadri. *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*. 3/1. İstanbul: Avesta, 2018.
- Yıldız, Metin. "Di Medrese-yên Rojhelatda Perwerdehîya bi Zimanê Kurdî û Çend Berhemên Kurdî Yên Bijarte". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. Fikret Gedikli. 2/223-232. Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Hüseyin. "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 131-152.

Yılmaz, Hüseyin. "Cami Eksenli Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan-Remziye Ege. 297-319. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2019.

Zengin, Zeki Salih. "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2014.

Zengin, Zeki Salih. "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim". *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan-Remziye Ege. 19-37. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2019.